

Останній світ (скорочено)

Крістоф Рансмайр

Роман

I

Сімнадцять днів потерпав Котта від урагану і морської хвороби, добираючись морем з Рима до Томів на борту "Тривії". У дорогу його покликала чутка: "Помер Назон". "Томи, глуха тиша. Край світу. Залізне місто. Крім линваря Лікаона, в якого Котта винайняв неопалювану, обвішану яскравими гобеленами мансарду, на прибульця майже ніхто не звернув уваги". Бо в Томах, місті рудокопів, "люди забули про світ — вони святкували кінець дворічної зими".

Котта розпитував про Назона, але ніхто нічого не розповідав, наче и не знали такого. Пригадали поета, Публія Овідія Назона, лише різник Терей, бакалійниця Феме та німа ткаля Арахна. Від них Котта довідався, що римський вигнанець Назон жив разом зі слугою-греком у Трахілі, покинутому десь у горах виселку. Котта пішки подався до Трахіли. Серед руїн виселка він побачив камінні конусоподібні монументи. Нагорі кожного з них був прив'язаний папірець. Зірвавши один, Котта прочитав: "Нікому не застається його подоба". Вражений, він побачив і будинок, а перед ним зелену шовковицю, ягоди з якої падали в сніг. Ніхто не озвався на Коттів голос, здавалося, у будинку не було живої душі, аж несподівано під сходами на другий поверх він знайшов Піфагора, Назонового слугу. Але старий, недоумкуватий чи божевільний, не чув запитань, які ставив йому Котта, бо розмовляв сам з собою, жив у своєму світі, і "шляху до того світу, здавалося, немає". Тоді Котта почав розповідати сам, про свою подорож, про останні дні перед дорогою і про останній день Назона в Римі дев'ять років тому. Саме того дня Назон спалив свої рукописи. "...Це спалення... залишилося такою самою загадкою, як і причина Назонового вигнання. ...Та коли минуло кілька років... у Римі почали помалу здогадуватись: пожежа на п'яцца дель Моро — то був не розпач і не протест. То було справді знищення".

II

Ліліпут Кипарис, кіномеханік, приїхав у Томи і привіз нові фільми. У Томах їх завжди дивилися на стіні Тереевої різниці. "...Щороку під ліліпутовими руками на Тереевій стіні поставав світ, який мешканцям залізного міста видавався таким далеким від їхнього власного світу, таким чарівним і недосяжним, що потім, коли Кипарис знову зникав у безміру часу, вони ще цілими тижнями все тлумачили та переповідали фільми..." Того разу Кипарис показував мелодраму про Алкіону і Кеїка. Це була історія палкого кохання. Кеїк мав поїхати в Дельфи, бо сподівався на щасливе пророцтво, яке допоможе йому позбутися глибокого сум'яття в душі. Закохані прощалися "так ніжно, так тужно, як на узбережжі залізного міста не прощалися ще жоден чоловік і жодна жінка". Глибокі почуття цих людей намагався прокоментувати різник Терей, в якого теж була вірна дружина, Прокна, Тільки сам Терей постійно бив її, до того ж зраджував

її з повією. Але коментарі Терія лишилися без відгуку, глядачі захопилися історією Алкіони.

Нещасній жінці наснилося, що корабель Кеїка зазнає катастрофи, а сам він загине: "Судно затонуло. А все, що перед цим опинилося за бортом чи ще намагалося врятуватись, ринуло спіралями вслід за судном углиб, у морську безодню...". Тому Алкіона прохала чоловіка лишитися або взяти її з собою, щоб вона загинула з ним разом. Кеїк не послухався і наступного дня вирушив до Дельф. А через кілька днів усе, що бачила Алкіона уві сні, справдилося: розпочався страшенний шторм і судно потонуло. "Зрештою Кеїк zostався сам... учепившись за колоду, він хрипко кашляв і шепотів її ім'я — останню свою надію. Тепер Кеїк збагнув, що його щастя — не в Дельфах і не в святинях, а в Алкіониних обіймах".

"Щодня вранці, ополудні й увечері Алкіона йшла, бігла на берег, до болю в очах удивлялася в мерехтливу далечінь і не вірила у власний соп". Дізнавшись про загибель судна, Алкіона покинула свій палац і відправилася на берег моря, щоб побачити хоча б тіло Кеїка. Море змилостивилося над нею і викинуло тіло Кеїка. Алкіона кинулася до нього і на бігу перетворилася на птаха-зимородка. А потім і мертвий Кеїк теж став зимородком, і два птахи полетіли над морем. "І глядачі, які бачили вже не труп і не вбиту горем жінку, а двійко зимородків... усе зрозуміли..."

III

Того ж часу, коли в Томах дивилися історію відданого кохання, Котта високо в горах намагався отримати відповідь від Піфагора, де ж дівся Назон, а вірніше — його книжка під назвою "Перетворення", яку Назон писав в останні роки до свого вигнання. У ті самі роки, коли в усіх театрах імперії з величезним успіхом йшла його трагедія, його твори лежали у вітринах книгарень пірамідами. Але якщо Назонові доводилося "десь у шинку в передмісті підсісти до ремісників чи відійти на годину-дві від Рима й заговорити під каштанами сільського майдану з торговцями худобою або в оливковому гаю — з селянами, як одразу ставало очевидним, що його ім'я уже ніхто не знає і навіть ніколи не чув. ...Назонова слава сяяла тільки там, де було чогось варте друковане слово..." Поет розумів, що найвищий, на його думку, успіх — овації в Колізеї — має тільки імператор Август. "Те, що він, зрештою, прагнув сам постати перед людськими масами, і було, мабуть, однією з причин його нещастя".

Піфагор врешті-решт погодився і повів Котту до густого садка, що оточував будівлю Назона. Там, на галявині, Котта побачив "камені, гранітні та сланцеві плити, менгіри, колони, а також здоровенні необроблені брили...", які були вкриті цілими клубками слимаків. Піфагор поливав слимаків оцтом, і коли вони, помираючи, відпадали, з'ясовувалося, що на кожному з каменів викарбувано якесь слово. Коли всі камені було очищено від слимаків, Котта пов'язав усі слова в одне ціле. "Ось і завершено труд; ні вогонь, ні залізо, ні зловна давність не владні над ним, ані гнів руйнівний громовержця. Хай прийде неминучий той день, що за правом одвічним тіло бере. Закінчиться лиш никле моє існування. В день цей, єства свого кращою часткою звившись над світом, злину до зір, і ніщо не схитне, не зітре мого ймення". Котта зрозумів, що це писав сам

Назон і що головний твір поета, таким чином, було закінчено.

У Римі Назон читав окремі уривки з "Перетворень", "щоразу зосереджував увагу на окремих персонажах і краєвидах, на людях, що перевтілювалися в тварин, і. на тваринах, що оберталися в камінь". Читачі могли лише здогадуватися, як же буде виглядати остаточний твір, і врешті-решт склалося припущення, що поет здатен написати основний роман римського суспільства, де виведе шановних громадян з їхніми потаємними пристрастями і химерними звичками. "Це й було однією з причин того, чому Назонові почали не довіряти в Римі, уникати його і зрештою ненавидіти". А після одного скандалу його слава сягнула найширших верств населення.

Цей скандал спалахнув після постановки комедії "Мідас", головним героєм якої був "безтямно закоханий у музику генуезький судновласник, у якого від шаленої жадоби до грошей оберталось на золото все, до чого він торкався". В останньому монологі героя пролунали приховані за паліндромами імена відомих у Римі голів наглядових рад, депутатів та суддів. А в самого судновласника вуха видовжилися, заросли шерстю, голос зробився тремтким і жалісним, яку віслюка. Але четвертого вечора озброєний загін кінної поліції зірвав виставу, покалічивши багатьох акторів і глядачів. Це сталося за наказом одного сенатора, "що володів у Генуї та Трапані судноверфами" і заборонив комедію. Назон став популярним, й одного разу йому запропонували виступити на відкритті нового стадіону, який мав називатися "Сім притулків", і виголосити урочисту промову про велич та значення автора цієї споруди — імператора Августа.

Саме після тієї промови і почався шлях поета на Чорне море. Спочатку Назон не виголосив "неодмінного й найголовнішого в світі привітання", не схилив коліна перед імператором, а звернувся відразу до громадян Рима. А потім розповів про страшну моровицю, чуму, на острові Егіна, внаслідок якої жахливою смертю померло все населення. Та найжахливішою була розповідь про те, як полчища мурашок з найстарішого дуба на острові обліпляли мерців, заповнювали їх очі, язика й серця і таким же чином "утворювали руки й ноги, самі стаючи руками й ногами, а насамкінець почали формувати й риси облич... і так робилися цілком новим видом на острові — народом, що зачався від мурашок...". Це виявився мовчазний і слухняний народ, який був ладен іти за своїм володарем у вогонь, у пустелю, на війну, мирився з рабством і не втрачав здатності коритися. Отже, закінчив свою промову Назон, і новий стадіон має стати таким казаном, у якому варитиметься народ, схожий до того, що з'явився на Егіні.

Стадіон гримів оплесками, бо пересічні римляни нічого не зрозуміли з промови поета, а Август спав. Але хоча він і проспав виступ Назона, апарат його двору чув і зрозумів усе сказане. Однією з функцій апарату було доведення до відома імператора і тлумачення будь-яких, подій. Апарат пригадав усе: дослівні тексти Назонових елегій, саркастичну комедію, віслючі вуха судновласника, зухвалу назву "Метаморфози". Висновок був суворим: "Перетворення" — це писанина ворога Рима. Проте на доповідь вістуна про вчинок Назопа імператор відреагував лише коротким порухом руки. А апарат знову почав тлумачити — цього разу імператорську волю. Ніхто не міг точно

сказати, що саме означав цей жест: заборону на один рік писати, позбавлення додаткових пільг, а може, тільки заборону подорожувати до осені. "Апарат розглядав усі тлумачення й пояснення досить ретельно. ...Десь глибоко внизу... знайшовся один начальник, який при двох свідках продиктував байдужому писареві, що жест імператорової руки означав: "Геть! Геть з-перед моїх очей!" ...Це геть на край світу. А край світу був у Томах".

IV

Написи на каменях було прочитано. Котта замерз і дуже втомився, і Піфагор повів його до Назонового притулку, "показав на лігво між двома стелажми книжкових полиць у закіптюженому кутку кімнати, на перем'яту ковдру з кінського волоса, що тхнула сажею і смальцем, та збиту овчину...". Котта дістався до лігва і провалився у сон. Уві сні він побачив, як начебто до кімнати увійшов пастух, "замість голови в нього була блискуча, завбільшки з людський череп, гуля, що нагадувала гроно спіненого слизу подохлих від оцту слимаків. ...На плечах у пастуха лежав немовби клубок вії, повік, слізників та очних яблук, на яких іскрилося і заломлювалося сріблясте сяйво. Той клубок поглядав, роззиравсь, витріщався на всі боки,— голова, всіяна очима-зорями, була приваблива й жахлива водночас". Пастух смикнув налигача, і на поріг стала корова, а потім уляглася на порозі Назонового будинку. Почулася дивна музика, і на очі корови навернулися-сльози, а пастух заснув. "Пастух тепер снів своєю короною, а римлянин — пастухом, і місяць та гори були тільки маревом, а тоді музика раптом урвалася, і перед Назоновими дверима постала тінь, ковзнула через поріг, схопила на підлозі сокиру й підскочила до сонної поторочі. І вдарила". Від цього удару очі обсипалися, голова луснула і зацебеніла кров, що змивала ті очі. А коли корова підвелася й висмикнула налигача з руки забитого пастуха, тінь без жодного звуку щезла.

Котта закричав і прокинувся. Десь на горищі бубонів Піфагор. Котті здалося, що це мурмотіння стосується його самого, і, схопивши свої речі, він хутко одягнувся і вирішив повертатися до Томів. "У цьому занедбаному, всіма забутому куточку в горах Томи здавалися чимось далеким і світлим, місцем людей і затишку — єдиним місцем, де можна сховатися від сну, примар і самоти".

Котта спускався на узбережжя, коли несподівано побачив свого господаря, линваря Лікаона. Босий Лікаон поспішав у гори; "немовби охоплений якоюсь страшною люттю, Лікаон дерся осипом дедалі вище й вище... раптом спіткнувся... але.линвар не зірвався, навіть не упав, а сам кинувся з розгону на каміння, після чого не підхопився на ноги, а чимдуж побіг навкарачки все вище, все глибше в піч". Котта пригадав, що бачив у шафі линваря стару, побиту міллю вовчу шкуру. Тепер ця шкура була на плечах Лікаона.

Котта кинувся вниз, до моря, і невдовзі почув духову музику — у Томах усе ще тривало гуляння, мешканці містечка святкували завершення двох сніжних років. На молу Котта побачив дві голі постаті: це Прокна і Діт, германець-цілитель, "змучений тугою за фрісландськими лісами", наречений молодиці Прозерпіни, віддавалися

коханню. А на вулицях Томів продовжувався карнавал; виряджені у карнавальні костюми люди поспішали натішитися свободою веселої ночі. "Кожне оберталося на свою протилежність. Линварі ставали папами, а рибалки — китайськими воїнами... Кожне ставало тим, ким цілий рік мріяло стати, бодай на часинку".

Котта потрапив до рук ватаги п'яних гуляк у карнавальних костюмах персонажів Назонових "Метаморфоз", які залили йому в горлянку горілку. П'яний, брудний, в розідраній одежі Котта теж став одним із блазнів. Він опинився у найбільшій карнавальній процесії цієї ночі і ніяк не міг добратися до линваревого будинку. Його оточували личини Медеї, Феба, Орфея, Юпітера. "...Навіть п'яний римлянин бачив, що карнавальна піч відбиває давній образ Рима, його богів і героїв..." Котта подумав, що саме Назон нагадав захирілому Римові продавці невгамовні пристрасті, і навіть тут, у глушині, продовжував розповідати свої притчі. Раптом серед інших личин Котта побачив одну, що нагадала йому Назонове обличчя. Він схопив личину і зірвав з неї картонний ніс на гумовій зав'язці. Але перед ним був лише недоумкуватий епілептик Батт, син власниці бакалійної крамниці.

V

У Томи прийшла весна, і мешканці містечка повернулися до своїх буденних справ. А Котта лежав у лихоманці. Ніхто його не доглядав, лише линвар раз на день приносив кухоль води та скибку хліба. Коли ж Котта одужав і вперше спустився зі своєї мансарди, то побачив жінку, одягнуту в чорне. Це була прибиральниця на ім'я Ехо. У Томах її вважали недоумкуватою, ніхто не знав, звідки прийшла до містечка ця жінка, яка на всі питання відповідала словами того, хто запитував. "Троя? — питали в Ехо люди. — Ти з Трої?" "З Трої,— відгукувалася Ехо з тим незворушним спокоєм, з яким згодом казала і "з Колхіди", і "з Петарі", і "з. Тезеї"..."

Мешкала Ехо у руїні під виступом скелі, що скоріше нагадувала печеру, ніж людське житло. Там вона страждала від майже постійного головного болю, а ще "її мучила власна шкіра, на якій бракувало верхнього шару, епідермісу... навіть від м'якого світла й духмяного весняного повітря шкіра в цієї нещасної луцилася й осипалася пластівцями з тіла". Але бували дні, коли шкіра Ехо ставала бездоганно чистою, і тоді жінка перетворювалася на справжню красуню. "І пастухи, і линварі часом під прикриттям темряви навідувалися до печери, щоб в обіймах Ехо, далеко від своїх черствих, змучених дружин перетворитися на немовлят, володарів чи звірів".

В останні три вечори свого перебування в Томах Кипарис показав три трагедії трьох героїв: Гектора, Геракла й Орфея. Для Котти, який просидів усі три вечори на лаві перед Тересою стіною, це були імена з його юності, часів навчання в колегіумі Сан-Лоренцо. Але найяскравішими виявилися спогади про відвідування колегіуму Назоном. Юний Котта, затамувавши подих, порівнював реального уславленого поета з його зображеннями в газетах, і здавався Назон йому неприступним і недоторканим. "І коли Назон справді впав, водяні знаки минушості почали проступати Котті навіть у камінні. Порівнявши ясний образ часів Сан-Лоренцо й того чоловіка, що в сльозах назавжди покидав одного безхмарного четверга в березні свій дім на п'яцца дель Моро,

Котта вперше усвідомив, яка ж легенька — мов пушинка — споруда цей світ, які вразливі гори, що розсипаються на пісок, які нетривкі моря, що випаровуються і перетворюються на хмари, які короткі спалахи в зірок..."

Кипарис залишав залізне місто, як колись Назон — Рим, з промовистим виразом на обличчі: сюди він уже ніколи не повернеться. Котта, як й інші мешканці Томів, пішов проводити фургон кіномеханіка; і коли той щез за хмарою куряви, не повернув назад, а попростував далі. Незабаром він розгледів жіночу постать, яка йшла йому назустріч. Це була Ехо. Котта спіткнувся і мало не впав, але Ехо простягла йому руку. Узявшись за руки, вони поверталися до міста, "говорили про те про се, часто надовго замовкали". Незабаром почалася справжня весняна злива, і Ехо з Коттою кинулися бігти до руїни, де мешкала жінка. Котта наважився запитати Ехо про Назона. Жінка розповіла, що Назон щомісяця спускався зі своїм слугою з гір на узбережжя, приходив і до Ехо, приносив дикий мед та горобину, на піщаній долівці розпалював багаття, а потім сідав і починав "читати з полум'я", бо запевняв, що у вогнях йому проступають слова й речення. Спочатку місцеві мешканці сприймали поета за палія, його багаття затоптували, і взагалі поводитися з ним зле, так що він був вимушений шукати притулку у Трахії. Але незабаром жителі залізного міста зрозуміли, що вигнанець нікому не завдає шкоди, і почали залюбки слухати, як він читає з полум'я.

VI

Рік у Томах видався спекотливим і засушливим. Чорне море було спокійним, як озеро. Риби, що звикли до крижаній води, вистрибували на берег і задихалися. Одного дня всіх сполохала звістка: море змінило колір. З уст німої Арахни Ехо прочитала, що таким море стара вже бачила: вода стала жовтою від пилку пінієвих борів. Але ніхто не знав, що таке пінії, і люди зітхнули з полегшенням, коли повільна течія підхопила квітковий пилок, й очам рибалок відкрилися знайомі глибини. Потім у Томах почали рости дивні рослини, яких ніхто ніколи не бачив, але мешканці міста недовго чудувалися і зрештою почали сприймати буйну зелень так само байдуже, як холодний вітер і сніг. "У крамниці Феме та винаревому погрібку балачки й пересуди помалу знов поверталися до сірих буднів, до тих самих, уже сотні разів перемелених на зубах клопотів, нарікань і злиднів, і кінець кінцем залишилася тільки одна новина, яка давала цим розмовам поживу,— закохана пара, що зійшлася того дня, коли з міста поїхав кіношник Кипарис: Котта й Ехо".

Котта відчував, що залізне місто стежить за ним. "У Томах кожне мало берегти якусь таємницю —коли вже не від Рима, то принаймні від власних сусідів. А Ехо знала багато міських таємниць, і серед них її спогади про заборонене спілкування ливарів із вигнанцем Овідієм Назоном були, мабуть, просто дрібницею".

Котта був одним з тих, кого в урядових газетах називали політутікачами: у роки правління Августа все більше громадян Рима намагалися уникнути повсюдного нагляду і залишали метрополію. Десь на найдикіших просторах імперії вони шукали самовираження і життя без нагляду. Назонове падіння схвилювало римське суспільство, "і хоча Назон ніколи не підтримував зв'язків ні з поміркованою опозицією,

ні з політутікачами чи радикальними підпільними групами, що завдавали ударів з лабіринту катакомб, декотрі з його віршів, коли виникала потреба затаврувати утопію, усе ж таки з'являлися у листівках Опору". А коли поет опинився на берегах Чорного моря, ставлення до нього як борця з диктатурою сягнуло максимуму; "вигнанця навіть назвали героєм боротьби проти всемогутності імператора, поетом свободи, народовладдя..."

Після зникнення Назона його друзі кожного року зверталися до Августа з проханнями про помилування поета, але марно. В апараті імператора справу Назона давно вважали вирішеною і списаною в архів. Для своїх ворогів поет став скам'янілим символом справедливого римського правосуддя, яке дбає лише про благо держави, а для шанувальників — скам'янілою невинною жертвою влади. "Всі заяви про його вигнання незмінно лишалися звичайнісінькими пропагандистськими викрутасами в боротьбі за владу, вони були по-різному вигідні різним сторонам, і тому їх не треба було ні доводити, ні узгоджувати з фактами заслання й реального життя".

Друзі Назона та його дружина Кіана могли протиставити цьому тільки тугу, особистий протест, затамований гнів та надію, що колись Назона помилують і він повернеться до Рима. Дехто з друзів пробував отримати дозвіл поїхати до залізного міста, але марно: Назон утратив право жити в суспільстві і відповідальність за злочини перед державою він мав нести на самоті. А Кіані поет сам заборонив їхати з ним, бо сподівався на скоре повернення до Рима. Шість років вона слала листи на Чорне море, а на сьомому році розлуки листування припинилося. Помер імператор Август, і з'явилася надія, що, може, втратить чинність вирок про вигнання. Імператором оголосили Тіберія Клавдія Нерона, який "прагнув залишити свою спадщину незмінною й не скасував жодного з колишніх законів, жодного вироку про вигнання...". А на дев'ятому році поетового вигнання до Рима долетіла чутка про смерть Назона. Торговець бурштином приніс Кіані поштову листівку із зображенням Томів і рядками Назона: "Люба Кіано, пригадай, якими спокійними словами стільки разів ми прощались, завершували стільки листів... На цей раз я скористаюся цими словами востаннє. Це — єдине моє бажання. Отже, бувай здорова!"

Поетова доля знову стала темою численних дискусій. Почали з'являтися некрологи й спогади, а згодом й обережне поцінування поетових творів. Влада отямилася занадто пізно: в очах широких верств Назон перетворився на мученика, а його книжки — на відкриття. І влада вжила запобіжних заходів. У будинку поета з'явився загін поліцаїв, які зібрали або знищили все, що лишилося від спалених книжок. Але через декілька днів владні особи зрозуміли, що найкращим заходом запобігти використанню образу поета-мученика опозицією є визнання Назона великим сином Рима і встановлення на його буднику меморіальної дошки. На ній великими літерами було написано одне речення із забороненого Назонового твору: "У кожного місця своя доля".

VII

Котта був одним з тих, хто захоплено слухав Назона на стадіоні "Сім притулків". І Назонове вигнання вразило його так глибоко, як й інших, хто не любив імператора. І

хоча Котта поділяв радість багатьох таємних ворогів держави, але ніколи не примикав до опальних і в поетовому падінні перш за все вбачав ознаки минулості, що все знищує, все перетворює. Але "бентежні розмови, що їх викликала в місті чутка про поетову смерть, зрештою дали поштовх до вирішальної переміни в житті Котти, і з непримітного, вірогідного громадянина... він став невгамовним політутікачем, глибоко, як ніколи доти, перейнявшись долею вигнанця". Та сімнадцять днів на борту "Трівії" Котта страждав через своє марнославство і шанобство, бо справжньою метою його подорожі було бажання розповісти Риму правду про Назонове життя і смерть, а можливо, і роздобути хоча б копію "Метаморфоз". І врешті-решт отримати як від опозиції, так і від влади визнання своїх заслуг. Проте іноді Котті здавалося, що на цю подорож, як і на все, що він робив раніше, його штовхнула нудьга.

Але після прибуття до Томів мрії римлянина спалахнули з новою силою. А посправжньому, як йому здавалося, "він наблизився до вигнанця все ж таки в ті дні, коли бував з Ехо", що стала його коханкою після від'їзду Кипариса. Розповіді Ехо про Назона так вразили римлянина, що його охопив нестримний потяг до неї. Його палкі поцілунки Ехо терпіла мовчки, без звуку й опору. Але коли вона збагнула, що цей безтямний римлянин нічим не відрізняється від усіх тих коханців, які втікали до неї від сірих буднів, вона закричала і спробувала відштовхнути його. Але не крик Ехо і не її впертість повернули Котту тієї ночі до дійсності, а почуття відрази, коли він торкнувся схованої плями, "шорсткої латки шкіри".

"Після цієї першої й останньої ночі кохання, у ті дні, коли Котта й Ехо більше не торкалися одне одного... нарешті справдилося те, що вже давно пророкували плетухи з крамниці Феме: Котта й Ехо в людських очах стали парою". Вони продовжували блукати вдвох схилами, і Ехо знову почала розповідати про Назонове багаття та його історії. Ехо продовжувала віддаватися всім чоловікам, які бажали цього, і незабаром її коханці стали приймати Котту за свого і при зустрічі "шкірилися до нього так, ніби були з ним знайомі чи друзі".

Ехо розповіла Котті про книжку, яку Назон читав із багать, сама жінка називала її "книгою каміння". Розповіла про людей, які від розпачу, "що народилися вмирущими, перетворювались на каміння. У цих історіях вихід із хаосу буття навіть звірам залишався один: скам'яніння". Сам Назон казав: "Яка ж щаслива й гідна людини доля того, хто скам'янів, порівняно з долею того, хто став жертвою відразливого, смердючого, пришвидшеного червою та хробаками процесу тління!"

Під час своїх прогулянок Ехо з Коттою найчастіше приходили до однієї бухти, де постійно гуркотіли хвилі й говорити можна було тільки криком. Над бухтою нависала скеля заввишки метрів двісті-триста, зі страшенними виступами. Котті вона нагадувала монументальний оперний театр. Саме у цій бухті одного полудня Ехо розповіла Котті останню історію з "книги каміння", про майбутню загибель світу, власне, пророцтво. "Це було видіння, про яке Котта в жодному виступі Назона перед римлянами не чув. З майже фанатичним натхненням у голосі Ехо об'являла йому про сторічну зливу, що геть розміє землю, і змальовувала потоп з такою певністю, ніби ця катастрофа

відбувалася у минулому". Всі істоти перебралися на судна, плоти й подібні жалюгідні пристанища, бо дощ йшов безперервно, вода покрила все, що знаходилося на суходолі. Минали десятиріччя, плоти почали гнити і тонути, люди, тварини боролися за життя, чіпляючись за гнилі уламки. Але незабаром навіть птахи не могли знайти місця для перепочинку, падали у воду і йшли на дно, туди, де колись були ниви, міста, а тепер росли корали й анемони і залягала камбала. Врешті-решт дощ вщух, і вперше за сто років виглянула небесна блакить. Але це був не порятунок, а страшний кінець. "Вода спала, і риб спостигла доля потопельників. Те, що не встигало за водою, залишалося в теплих болотах та калюжах, лежало, б'ючи хвостами й плавцями..."

А з людей цей потоп пережили лише двоє, чоловік та жінка; їх Назон назвав Девкаліоном та Піррою. "Довго не наважувалися вони сходити зі свого безпечного пристанища з бочок та дощок... І бачили тільки далеко розкидані навкруги безживні рештки світу: безладні купи риби та птахів, серед голого, без кори, галуззя позависали трупи... поруч із дохлими вовками та левачами з прохромленими боками лежали під курми та вівцями корови зі здутими черевами". Девкаліон та Пірра тремтіли від холоду, але не могли нічого зробити і навіть виказати порухом свій біль, бо неможливо уявити, якими самотніми й безпорадними почувалися ці двоє останніх людей. Одного вечора Пірра намацала в багнюці камінчик — і жбурнула його в калюжу. І потім ще нажбурляла у воду чи в болото багато таких камінчиків. Девкаліон, щодо того спав, раптом розплющив очі й побачив дивне видовище: у стоячій воді камінчик перетворювався на людину. Девкаліон і Пірра, перелякавшись, вирішили загнати назад під воду ту кам'яну істоту, закидавши її "рінню, піском та кругляками". Але кара від цього тільки зростає, а з пригорщі ріпі й піску мочали плодитися інші люди. "Після майбутнього потопу, який усе знищить, із граду каміння постане ново людство! — кричала Ехо. — Вигнанець прорікав, що в тому його світі люди будуть з каменю. Але саме те, що вилізло з болота, рід, який загинув через свою вовчу неситість, своє глупство й жадобу до влади, Назон і називав істинним...", та не буде це людство знати ні кохання, ні ненависті, "буде таке саме непохитне, таке саме глухе, німе й стійке, як скелі на цьому узбережжі!"

У душі Котті після почутого зміцніла впевненість, що він все ж таки знайде останній твір Назона й поверне його Риму. Вночі він почав писати свої нотатки про кінець світу, коли на Томи налетіла страшна буря. Котті здалося, що він нібито перенісся у розповідь Ехо про потоп. Але марно римлянин чекав, що ось-ось почнеться катастрофа. Місто спало, і ніхто не побачив, ані як валилися дерева, ані як струмок ніс повний саж поросят, ані як вітер зривав дахи. А буря вщухла так само раптово, як і почалася.

Вранці, коли Котта відчинив вікно, на вулиці було так тихо, що нічна гроза здалася йому безглуздим сном. Лікаон на запитання Котти відповів, що спав під самим вікном і не чув навіть свіжого вітру, а трухляві дерева самі падають час од часу. Спантеличений Котта подався до руїни, де жила Ехо. Але жінка зникла. Котта ніде не міг знайти її, усе ходив до моря і кликав, та "йому відлунював лише власний голос".

VIII

Ехо не повернулася. Ті, хто жадав Ехового кохання, сплюндрували її печеру. А те, що залишилося цілим, розтрошив божевільний вугляр Марсій. Усю піч він не давав спати мешканцям сусідніх будинків, бо, угамувавшись, почав грати в Еховій печері на порожніх пляшках від горілки, наче на флюярі. Терей удосвіта не витримав, піднявся в печеру, витяг з неї п'яного, заляпаного власною кров'ю Марсія і кинув до водопою для худоби. Врятувала вугляра Тереева дружина Прокна, витягла безтямного з води, поклала на бруківку, вкрила ковдрою. Марсій знову заснув і не прокидався ні від спекотного сонця, ні від галасу дітей, що прикрашали його дохлюю рибою та пір'ям. "А в Котти, що того дня поспішав і тільки мимохідь глянув на сонного Марсія, склалося враження, ніби цей упосліджений, обгиджений чоловік — єдина на всьому узбережжі людина, якій зникнення Ехо завдало великої туги".

Котта поспішав до Піфагора, що спустився з гір у Томи, аби зробити припаси у крамниці Феме. Коли Котта звернувся до старого, Піфагор вдав, що не впізнав або й зовсім ніколи не бачив цього римлянина. Тільки тоді Котта, здавалося, зрозумів, чому всі у Томах не відповідали на його запитання про Назоиа. Всі давно збагнули, що Назон не просто пішов у гори, а зник. Але кожне село чи місто, до якого влада засилала вигнанця, несло відповідальність за нього і його життя так само, як і за те, щоб він не втік. І згідно з римським законом кожний мешканець міста перетворювався на наглядача: "обов'язок кожного — пильність, доноси — справа честі". Якщо місто нехтувало своїми обов'язками наглядача, воно втрачало привілеї на звільнення від податків тощо. Але Феме вгадала хід думок Котти і заперечила: куди з Трахілі втечеш? Із залізного міста у світ ведуть лише шляхи через море.

Котта провів Піфагора аж до косогорів, і той розказав, що на гобеленах Арахни зображено те, що вона прочитала з уст Назона.

Попрощавшись з Піфагором, Котта "на півдорозі від Томів до трахілських руїн відчув таку нехоть до всього, що колись його хвилювало й зрештою погнало з Рима в ці гори, аж, здавалося, вже зробився наче той камінь, на який він сам сперся,— сірий, байдужий, німотний, полишений на поталу ерозійним силам та часові". Котта відчував, що втомився, і вже не прагнув ні значущості, ні успіху. Діставшись линваревого будинку, римлянин розглядав гобелени і дивувався, як не розгледів на них сюжети "Метаморфоз". Другого дня Котта пішов до Арахни. Стару ткалю насторожило, що він хотів тільки подивитись на гобелени, і вона вже збиралась показати йому на двері, як упізнала-таки в ньому римлянина. Арахна спробувала на митах розповісти про свою тугу за столичними красотами, які вона бачила тільки в газетах та одному альбомі. Потім повела Котту до задущливої комори, де пріли в сувоях її гобелени. "І поки ткаля полотнище за полотнищем розгортала перед римлянином свої творіння, поки брудна підлога в коморі й увесь мотлох довкола помалу зникав під купою райських світів, Котта усвідомив, що на цих панорамних картинах найбільше важить не земля й не море, а небо — чисте, блакитне, трохи захмарене або затягнене грозовими хмарами, але повсюди ніби живе, заселене летючими птахами..."

Вийшовши з дому ткалі, Котта розмірковує: "...невже Назон кожному, хто його слухав, прочиняв щораз інше вікно до своїх фантазій і кожному розповідав лише ті історії, які той хотів і був спроможний почути? Ехо пізнала "книгу каміння", Арахна — "книгу птахів". ...Чи не були "Метаморфози" замислені як велика історія природи — історія, що починалася від каміння й сягала аж до хмар?"

ІХ

"Настав серпень — спекотний місяць..." Германець Діт знайшов у руїнах покинутої вулички павуків завбільшки з кулак, їхнє павутиння було таке міцне, що гинули в ньому навіть птахи. "Та переляк, викликаний у Томах тими потворами, швидко минув: виснажене швидкими часовими змінами та спекою, місто вже звикало до нових клопотів, як перед тим звикло до пишної рослинності й теплових бур нового клімату". Лише кіномеханіка Кипариса, що вже багато років поспіль приїздив у серпні, всі чекали нетерпляче, а він наче у воду канув.

"Котта цілими днями блукав узбережжям, аж поки спека заганяла його в затінок під прямовисною скелею, разом із рештою міських нероб очікував у бухті балюстрад вечірньої прохолоди або сидів в Арахні й спостерігав, як на ткацькому верстаті майже непомітно для ока народжується заселене птахами небо. А вночі він писав листи до Рима". Листи ті відносив до крамниці Феме, клав у наготований до прибуття "Трівії" мішок, де вони вкривалися пліснявою.

Одного ранку до Томів пристало судно. То був фрегат Ясона. Мешканці залізного міста в обмін на залізо отримували шовк, ефірні олії, цукрові голови, універсальний порошок від усіх недуг тощо. Ясон пильно стежив, щоб з фрегата не повтікали переселенці — безробітні ремісники, зубожілі селяни, мешканці гето із Салонік, Волоса, Афін... Ясон обіцяв їм світле майбутнє на Чорному морі, Одесі, Констанці...

Фрегат пішов далі, залишивши чимало потрібних і непотрібних речей. Серед них і єпископ, якому судилося відчутно змінити життя в Томах. Той чорний ящик замовила багато років тому крамарка Феме. Машинка вміла все, що клали під її пильне око, збільшити й показати на білій стіні. "І коли хтось споглядав зображення на стіні досить довго, то йому починало ввижатися, ніби він осягає внутрішній світ речей..." Чимало людей приходило подивитися на зображення на білій стіні, приносили із собою різні речі, сподіваючись на здійснення заповітних бажань. Феме за відвідини грошей не брала, але мало хто йшов з крамниці, не купивши принаймні бляшанку жиру чи припалу порохом коробку шоколаду. І невдовзі коридор і задня кімната, де працювала та машинка, перетворилися на грот, в якому люди ставили свічки і запалювали лампади, на пустих уже від старого товару полицях залишали квіти та медальйони на згадку. Користуватися єпископом навчився Батт, і вперше в житті епілептик відчув, "що таке бути людиною серед людей; уперше всі проштовхувались до нього, тицали йому речі, які хотіли подивитися в око машинки". Але, як завжди у Томах, через деякий час число тих, хто вірив у чудо, та й просто глядачів стало помалу меншати, "залізне місто забувало свою святиню". Лише Батт лишився вірним зображенням на стіні, він навіть спав, їв та справляв нужду, не виходячи з гроту, аби не пропустити жодної картинки.

Якось уночі пішов дощ, перший після спекотних тижнів. Феме прокинулася зі сну і пішла до гроту. Батт, як завжди нерухомо, сидів поруч холодної, чорної залізної скриньки-єпископа. Та перш ніж Феме торкнулася рукою синового чола, нещасна жінка зрозуміла, що Батт скам'янів.

X

П'ятеро кремезних чорноробів перевезли візком Батта до крамниці. Щоб втішити нещасну матір, хлопця спробували повернути до життя: Діт-германець натирав його різноманітними мазями, Терей облив камінь свинячою кров'ю, а один із сусідів вирішив осяяти Батта світлом єпископа. Але поки сусіда його налаштовував, Феме охопив розпачливий гнів, і вона розстрошила чорний ящик, позбирала уламки в мішок та й викинула з Арахниної скелі у море. Відтоді Батт стояв у крамниці серед діжок з капустою, "мов спаплюжений жертвопринесеннями ідол на бойовищі". Феме, прагнучи захистити сина від людської цікавості, прикрасила Батта квітами та гірляндою кропиви. Але один селянин зірвав ту гірлянду, і всі пересвідчились, що Батт перетворився на камінь. Проте не здивувались: "Що ж тут такого, коли людина, проживши життя, перетворюється на камінь не в темній могилі, а в напівтемній крамниці?"

Засуха минула. Настала осінь, яка принесла рясні теплі дощі. Котта пристосувався до життя в Томах і тепер навряд чи відрізнявся від решти мешканців залізного міста. Інколи він придивлявся до Лікаона і з полегкістю зітхав, коли не помічав навіть найменших слідів шерсті, ікол чи лап. Тим часом усе рясніші дощі спричиняли селеві потоки. Одного ясного жовтневого ранку Котта вийшов з линваревого будинку з переконанням, що "тільки одна-однісінька людина може врятувати його від божевілля, повернути впевненість у собі й здоровий глузд римлянина. І ця людина був Овідій Назон. ...Він мусить знайти вигнанця". І Котта вирушив у гори.

XI

"Селеві потоки не пощадили жодної долини в горах". Чим вище піднімався Котта, тим страшніші спустошення поставали перед його очима. "Досягнувши плоскогір'я, зритого напівзруйнованими часом і негодою копальнями, Котта обминув один-єдиний прохідний схил і нарешті вийшов до руїн Трахіли. На прямовисних скелях зяяли штольні, біля підніжжя розкривного відвалу стояв зарослий колючим чагарником каркас стрічкового транспортера, перекинуті вагонетки валялись обабіч вузькоколійки, що закінчувалась у калюжі води. ...Перед Коттою були рештки мідної копальні загиблого міста Ліміри. У Томах ще жила пам'ять про це місто, про нього розповідали з покоління в покоління, бо така доля, казали люди, зрештою спіткає всі гірничорудні міста". Зникла мідь, зник і добробут, а разом з ним — мир та злагода. Люди почали нападати один на одного навіть за шматок хліба, а одного разу бік гори, увесь поточений штольнями і штреками, обвалився й поховав Ліміри.

"Котта обмив свої побиті, подряпані руки та натруджені ноги в зеленкуватій калюжі, забрів затопленою колією по коліна у воду, а тоді знеможемо сів, прихилився спиною до однієї з перекинутих вагонеток і довго дивився . спершу вниз, а потім поверх гірських хребтів у небо..." До ночі Котта не встигав добратися ані до Трахіли, ані до

Томів, отже, йому довелося переночувати в горах. І цієї ночі він не бачив жодних снів. Прокинувшись, Котта перш за все подумав про Назона і вперто попрямував до Трахіли.

XII

"Трахіла була похована під камінням. У пустельній самоті, до якої римський поет утік від ворожого залізного міста, не лишилося навіть руїн. ...Пригнічений раптовим почуттям самотності й безнадії, Котта рушив повз дохлого вовка до воріт..." Ще не зовсім отямившись від вигляду зруйнованої Трахіли, Котта помітив дим, який підіймався між брилами. І раптом йому здалося, що це куриться чавунна грубка з будинку Назона, а перед відчиненими дверима сидить Піфагор і щось пише на блакитній тканині. А неподалік від старого стоїть сам Овідій Назон. "Я знайшов Назона. Я знайшов засланого, безвісти пропалого поета Рима, вигнанця, якого всі вже вважали небіжчиком. Серед цього спустошення, тут, на руїнах останнього пристанища найзнаменитішого колись чоловіка в столиці, Котта відчув полегкість, ніби з плечей у нього спав нестерпний тягар". Він побіг до двох чоловіків, кричав і махав: руками. Але коли Котта підбіг ближче, він раптом зрозумів, що крім нього під прямовисною скелею нікого немає. З грубки й справді курився дим, але за Піфагора римлянин прийняв незграбний монумент, який нагадував людину, а за Назона — обчухраний . сосновий стовбур. Котта відчув, що він просто божевільний, і чи то заревів, чи заридав. "Нестерпне протиріччя між римським здоровим глуздом і незбагненною дійсністю на Чорному морі щезло. Епохи позбувалися своїх назв, переходили одна в одну, перетиналися". Заспокоївшись, Котта почав читати окремі слова напису, що збереглися на тканині.

Два дні провів Котта серед трахільських руїн. У Трахілі лишилися тільки потріскана грубка та нашкрябані на клаптиках тканини чи викарбувані на камені слова. Римлянин "монумент за монументом обійшов це хранилище потьмянілих знаків, повисмикував з каміння прапорці... і наповнив свою торбу цим шматтям. Бо серед багатьох вицвілих написів та окремих слів на вітрі лопотіли й імена, йому знайомі,— імена мешканців залізного міста".

За два дні харчі скінчилися, і Котта спустився у Томи. Там виснаженого римлянина підібрав винар Фіней і відвіз до Лікаонового будинку. Котта не здивувався, коли переконався, що дім виявився порожнім.

XIII

"Томи нагадували прифронтове місто. Дедалі більше верховинців утікало з худобою на узбережжя, бо в горах морени й кам'яні лавини спустошували, житла та пасовища". Життя в залізному місті пожвавішало. Утікачі з гір селилися у печерах та серед руїн, спали поміж свиней та овець, а вечорами напивалися у Фінеєвому погрібну. Між цими варварами та жителями Томів постійно спалахували сварки й бійки. І тільки винар, здавалося, радів цьому, бо відвідувачів у нього ставало все більше, а його комори "заповнювалися грубо вичиненими шкурами, всілякими різьбленими речами та мінералами".

Повернувшись до Томів, Котта жив сам у линваревому будинку. Його вже

сприймали як нового господаря будинку. "Зникнення линваря Лікаона схвилювало мешканців залізного міста не більше, ніж звістка про загибель Трахіли... Кому потрібні були нитки, шворки чи вірьовки, той просто входив до линварні... і під наглядом римлянина порпавсь у тому припалому порохом безладі, поки нарешті знаходив те, що шукав, і платив пригорщею монет...".

Котта через линварню навкіс понатягував гірлянди з прапорців, які він познімав з трахільських монументів. Мешканці Томів ніяк не прореагували на те, що на цих клаптиках були написані їхні імена. Тільки Феме розповіла, що такі клаптики Піфагор збирав у будинках Томів, а потім, у горах, обгортав їх навколо каменів, роблячи такі собі дороговкази..

Піфагор з'явився у Томах одного холодного грозового літа, задовго до приїзду Назона, зійшовши на берег з "Арго". "Винахідник, учений, що втік від якогось деспота на своїй батьківщині в Греції". Свою батьківщину він називав Самосом і мріяв про часи, коли зникне панування людини над людиною. Більше десяти років грек жив на самоті в будиночку на березі, спілкувався тільки з рибалками. За довгі роки тиші і самотності Піфагор почав розмовляти сам із собою і врешті-решт став забалакуватись. "Піфагор. запевняв, нібито в очах корів та свиней уміє розгледіти зниклих, перевтілених людей", і коли у Томах з'явився Назон, Піфагора вже давно вважали божевільним. "Побачивши цього пригніченого, охопленого розпачем вигнання, Піфагор згадав про власний біль, власну долю і того дня на свій берег уже не повернувся": Спочатку він допоміг Назону влаштуватися в Томах, а коли ворожість місцевих мешканців примусила поета перебратися до Трахіли, Піфагор вирушив з ним разом. "У Назонових розповідях Піфагор ніби віднаходив свої власні думки й почуття, гадав, що в цьому збігові нарешті відкрив гармонію, яку варто підтримувати й передавати далі". І він почав записувати кожне слово Назона. А згодом почав ставити кожному слову поета пам'ятник.

Настав грудень, а сніг жодного разу так і не випав у Томах. Котта кожного дня заходив до крамниці Феме і слухав її розповіді. "З балаканини Феме залізне місто поставало всього лише здичавілим закутнем, таким собі пересильним табором, до якого людина потрапляє внаслідок нещасливого збігу обставин та вироку долі й живе серед руїн... поки час чи випадок нарешті визволить її з цієї глушини або вона просто безслідно зникне, як зникли Ехо, Лікаон і ще багато інших людей..." Котта довідався, що ткаля Арахна прибилася до Томів із загиблого у катастрофі судна грека-фарбаря. Різник Терей разом з Прокною втік із високогірної долини від снігових лавин. Фіней прибув до міста разом із кіномеханіком Кипарисом, він був мандрівним фокусником, видихав язика полум'я і показував цілий кошик змій. Один свинопас спалив усіх Фінеєвих змій, а розлючений Фіней зажадав від міста відшкодування збитків, лишився в Томах і незабаром став міським винокурором.

Але найбільш вражаючою виявилася історія германця Діта. "Він був останній із ветеранів розбитої, розпорошеної армії, яка в несамовитій люті підпалила навіть море". Кожної ночі в Томах Діт бачив один і той самий кошмар: кам'яний склад без вікон, у

якому "було напхом напхано й подушено отруйним газом мешканців цілої довжелезної вулиці". Люди марно намагалися ковтнути трохи свіжого повітря, дерлися до нього по тілах слабкіших, дряпали й душили одне одного. Одного року Діт не витримав і втік з військової колони. Він скочив на підводу і погнав коня гірською стежкою донизу. Побачивши перед собою скелястий виступ, Діт так потяг за віжки, що вилетів з підводи і полетів на коня. Втомлений і переляканий кінь щосили вдарив Діта копитом у груди. Отримавши страшенну рану, Діт знепритомнів, і коли його знайшли кочові пастухи, він уж був напівмертвим. Але в Томах, куди його принесли, він вижив, хоча й лишився калікою: міг померти від будь-якого сильного удару в груди, де билосся беззахисне серце. Згодом Діт опанував рецепти ліків, які колись загоїли і його власні рани. Його мазі та настоянки допомагали людям, але сам Діт жив заради мертвих. "Тільки на обличчях мерців Діт іноді бачив — принаймні йому так здавалося — вираз безневинності, яка його зворушувала і яку він за допомогою всіляких есенцій намагався зберегти до тієї хвилини, коли зрештою ховав усі ті страшні сліди розкладу під землею та камінням".

У розмову він постійно вплітав одні й ті самі слова, які нібито привіз з Рима Овідій Назон, бо в них було все, чого Діт зазнав у житті: людина людині — вовк.

XIV

Зима минала без снігу. Лікаонів будинок дедалі занепадав. Рвучкий вітер вирвав віконну раму у Коттиній мансарді, і він мусив переселитися у линварню. "Коли Котта повертався до свого занепаłego дому від Феме... то іноді до пізньої ночі обходив свої гірлянди, які все ще висіли вздовж і впоперек линварні, наче прикраси на карнавалі злиднів, і порівнював крамарчину балаканину з окремими словами, уривками речень та іменами на вицвілих трахільських клаптиках. ...Те, що стояло на цих... клаптиках полотна, а в горах тріпотіло під вітром на трахільських каменях, було пам'яттю залізного міста".

Томи потерпали від дощу. Але все, що потребувало вологи, тепла і світла, починало буяти. "На початку січня рослина проникла вже й у саму линварню. То була блакитна берізка; вона безперешкодно повилася навколо вбогих Коттиних гірлянд. Наче для того, аби прикрасити ці трахільські клаптики, берізка... поповзла по шворках... обрамляла шматок шовкової підкладки віночком з листя, переплітаючи гірлянди й обертаючи їх помалу на суцільне шатро, таке собі колихке склепіння..." Саме у цей час у Томах і з'явилась чужинка. Загорнена в драну накидку, вона начебто спустилася з хмар. На молу жінка сперлася на перекинутий догори днищем човен і задивилася в порожнечу. "Ця жінка була, мабуть, німа й спілкувалася з людьми на митах, як ото тлуха ткаля". Раптом пролунав різкий крик: це кричала Прокна. І на її крик до чужинки збіглися ливарі, горяни, рудокопи. У цій знівеченій, обліпленій мухами жінці Прокна впізнала Філомелу, свою сестру. "Замість рота в чужинки зяяла тільки мокра, вся в темних рубцях рана; уста в неї були порвані, зуби повибивані, щелепи потрошені. Ця жінка, що, застогнавши, ступила назустріч Прокні й упала в її обійми, не мала язика".

Мешканці залізного міста пам'ятали Філомелу, вродливу двадцятирічну дівчину, що

жила в Прокнінім домі як служниця. Одного разу Терей вирушив з Філомелою до табору шукачів бурштину. Та надвечір різник повернувся і повідомив, що на гірській стежці мул посковзнувся і потяг Філомелу за собою в урвище. Терей не схотів тоді навіть відпочити, а разом з помічниками кинувся шукати дівчину. Шукали два дні і дві ночі, але знайшли лише труп мула.

І ось Філомела стояла на березі і ховала обличчя на грудях сестри. Фіней усе допитував, хто це її так спотворив. "Діт спробував відтягти ошалілого винаря, і тоді Філомела подивилась Фінеєві в очі так, що він замовк і мусив відвести погляд, а вона піднесла руку — поволі, немовби під тягарем страшної втоми,— й кивнула головою на голу, обрамлену плющем та диким виноградом стіну — на різників будинок".

XV

Терей повернувся з моря вже в сутінках. Різник стомлено ніс додому два кошики гарної риби і не помітив, що місто зустріло його тишею, а в багатьох вікнах не горіло світло, щоб із чорних кімнат було краще видно, як нелюд йде вулицею. Тихо було й у будинку самого різника: Прокна із сестрою залишили його. А коли Терей узяв на руки свого сина Ітіса, він не відразу зрозумів, що тримає мертву дитину. "Аж коли він стяг із хлопчика сорочечку і з темної різаної рани потекла кров, усі, хто стояв у темряві досить близько й заціпеніло спостерігав цю сцену, почули, як різник застогнав, почули вже зовсім інший, спотворений болем голос, такий самий чужий і моторошний, як скигління скаліченої Філомели". Мешканці міста зрозуміли, що ця смерть — не просто сліпа помста за каліцтво Філомени, а й завершення десятирічного розпачу. "Прокна забрала сина з часу й повернула його знов до свого серця".

Терей обмив сина, відніс Ітіса до хати, узяв сокиру і назавжди покинув свій дім. Він відправився шукати Прокну, щоб убити її. А Прокна привела Філомелу до линваревого будинку, щоб там заховатися. Жінки посідали на долівку, і Філомела заснула біля огрядного теплого тіла сестри. Прокна все щось шепотіла сестрі на вухо, а Котта слухав її голос, стоячи у темряві.

Минула ніч, Котта прокинувся з короткого сну і раптом побачив у дверях Терей. Терей заніс сокиру і підскочив до своїх жертв, "але з-під стіни скинулися не руки двох жінок — спурхнули, розпростерши крила, дві сполохані пташки. Їхні назви також були вже записані в трахільському хранилищі: ластівка й соловейко". А сам Терей обернувся на одуда і стрімко шугнув за двома врятованими пташками.

"Нестямно, по-дитячому радий, сидів Котта самотою в линварні над своїм розпанаханим склепінням, перебирав клаптики гірлянд... й прочитував уголос у порожній кімнаті написи... На тих клаптиках стояло, що Терей був одудом, Прокна — соловейком, Ехо — луною, а Ліка-он — вовком... На трахільських каменях колись тріпотіли під вітром... долі не тільки колишніх, а й майбутніх мешканців залізного міста".

Котта вийшов з линваревого будинку після обіду. Він прямував у гори, до Олімпу — цю назву він теж прочитав на клаптиках. Він ішов вулицею, нічого не помічаючи, не чуючи слів, що лунали йому вслід,— жоден людський голос уже не проникав у його

свідомість. "Перед очима стояли тільки картини, що їх провіщали йому оті написи на трахільських клаптиках: різників будинок тепер був усього лиш порослою мохом скелею, де згряя ворон чистила дзьоби; вулиці являли собою ущелини в розквітлих колючих заростях, а мешканці тих вулиць перетворитися на каміння, птахів, вовків та в порожнє відлуння". Котта йшов у гори, бо це був шлях самого Назона. Саме тут поет розповів до кінця свої "Метаморфози", а розповівши, і сам, мабуть, "невразливим камінчиком скотився зі схилів, бакланом шугнув над спініними гребенями прибою...". Котта йшов у гори, щоб побачити один-єдиний напис, останній: "те уривисте слово з двох складів, що відбивалося від бескидів, було його власне ім'я".